

Будник Юрій Володимирович
здобувач правничого факультету
Національного університету «Острозька академія»
(Україна, м. Острог)

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РЕФЕРЕНДУМУ

Анотація

Стаття присвячена проблемам детермінації категорії «інститут всеукраїнського референдуму». Досліджується становлення та розвиток теоретико-методологічних підходів українських і зарубіжних вчених щодо визначення всеукраїнського референдуму. Здійснюється постановка проблеми про визначення інституту всеукраїнського референдуму як важливої складової системи конституційного права України та виявлення його юридичних властивостей.

Ключові слова: референдум, всеукраїнський референдум, інститут референдуму, система конституційного права України.

Очевидно, що пізнання сутності та змісту інституту всеукраїнського референдуму, а також виявлення його ролі та місця в системі сучасного конституційного права України не можливе без урахування усталених на сьогодні в українській і зарубіжній юридичній науці теоретико-методологічних підходів до визначення категорій «референдум» і «всеукраїнський референдум». Адже для того щоб здійснити інституційний аналіз всеукраїнського референдуму необхідно виявити сутність, походження досліджуваної

політико-правової категорії, яка починаючи з ХХ ст. об'єктивувалася в конституційному законодавстві більшості держав світу.

Як відомо, сам термін «референдум» з'явився у Швейцарії задовго до утвердження ідей і ідеалів конституціоналізму в державах Європи та у Північній Америці. Уперше він був запроваджений у цій державі ще у ХІV ст. у зв'язку з діяльністю новоутвореного Сейму Швейцарського Союзу. На початку минулого століття швейцарський правознавець А.Дюнан так пояснював появу цього терміна:

“У старій Швейцарії засідання Сейму були нерегулярними... представники Союзних земель були не депутатами у нинішньому розумінні цього слова, а послами, які вели справи від імені своїх урядів. Коли з'являлися такі справи, відносно яких у послів не було повноважень, то рішення по ним приймалося “*ad referendum*”, тобто “для доповіді... тобто, влади земель не були пов'язані рішеннями Сейму” [1].

Отже, на думку В.Ф. Погорілка та В.Л. Федоренка, першопочатково термін “референдум” означав “те, що повинне бути повідомленим”, а сучасного свого значення він набув значно пізніше [2]. На наше ж переконання, дослівний переклад терміну “*ad referendum*”, який і нині дослівно тлумачиться як «те, що має бути повідомлене» [3], не повністю відтворює сутності цієї форми безпосередньої демократії на час її виникнення у середньовічній Швейцарії. Категорію «референдум» у її тогочасному значення слід тлумачити, у першу чергу, як визнання за територіальними громадами тогочасних швейцарських кантонів права безпосередньо вирішувати важливі питання місцевого значення з наступним повідомленням про них керівництва Конфедерації. І лише з часом, починаючи з 1802 року, в Швейцарському Союзі утвердилися та отримали свій розвиток і визнання загальнодержавні референдуми, які стали взірцем для цього інституту безпосередньої демократії в усьому світі. До того ж, саме Швейцарія утвердилася як «країна референдумів», держава в якій референдуми стали частиною світогляду її гро-

мадян [4]. Так, за свідченням вітчизняних правознавців, за останні 130 років 3 із 5 референдумів, проведених у світі припадають на Швейцарію [5].

Доктрина ж референдумів і референдної демократії отримала своє обґрунтування починаючи з XVIII ст., коли Ж.-Ж. Руссо в своїй відомій роботі «Про суспільний договір» висловив положення про народний суверенітет і його невідчужуваність, яке започаткувало основи ідеології буржуазно-демократичних революцій кінця XVIII ст. у Франції та інших державах. Зміст теорії «спільної волі» («*volonte generale*») та верховенства закону Ж.-Ж. Руссо, був виражений у формулі: “Народ, який підкоряється законам, має бути їх творцем” [6], котра органічно поєднала в собі ідеї народного суверенітету та верховенства закону й заклала конституційні основи сучасної європейської безпосередньої демократії в цілому.

Разом із тим, аналіз роботи Ж.-Ж. Руссо «Про суспільний договір» та інших його наукових доробків не дозволяє зробити висновки про поширені на той час теоретико-методологічні підходи щодо виявлення сутності та змісту власне самого інституту референдуму, оскільки він тривалий час залишався поза увагою юридичної науки. Очевидно, що феноменологія інституту референдумів полягає в тому, що дослідження їх правової природи були започатковані в юридичній науці лише в XIX – початок XX ст., коли ця форма прямого народовладдя в період кризи європейського парламентаризму почала розглядатися як альтернатива представницькій

демократії і спосіб всенародної легітимізації ліберальних політико-правових режимів у новонароджуваних на той час республіках і парламентських монархіях. Тобто, інститут референдуму став предметом конституційно-правових досліджень лише тоді, коли практика його застосування вийшла за межі Швейцарського Союзу, а доктрина народного суверенітету та «спільної волі» Ж.-Ж. Руссо зробила його невід'ємним складовим елементом кожної демократичної держави світу.

Зазначені обставини загалом і визначали зміст і спрямованість досліджень інституту референдуму. Вчені почали розглядати інститут референдуму насамперед як форму безпосередньої реалізації установчої влади народу та позапарламентський спосіб прийняття законів. Разом із тим, правознавці, до прикладу М. Оріу, спираючись на аналіз «плебісцитарних референдумів», які проводилися у Франції в XVIII-XIX ст., застерігали від ідеалізації інституту референдуму та вказували на можливість його використання диктаторськими режимами у власних цілях [7].

Щодо української традиції досліджень інституту референдуму, то вона бере свої витoki з кінця XIX – поч. XX ст., коли С.С. Дністрянський, М.М. Ковалевський, М.М. Коркунов, С.А. Котляревський та інші представники університетської науки, які викладали переважно за межами України, в російських і західноєвропейських навчальних закладах, досліджували досвід функціонування інституту референдуму в зарубіжних державах, його переваги і прорахунки. До прикладу, С.А. Котляревський

на початку XX ст. писав, що застосування референдумів у Швейцарії доводить лише те, що демократизація установ може не супроводжуватися відповідною демократизацією законодавства, а є виявом здебільшого консервативних настроїв швейцарців до значних соціальних нововведень, а ще більше – неохильністю до значних затрат (на кінець XIX ст. швейцарці на референдумі не проголосували за право на працю, безкоштовне медичне обслуговування, централізацію освіти тощо). Натомість, позитивні відгуки з боку вчених-конституціоналістів про безпосередню демократію та референдуми С. А. Котляревський пояснює як своєрідний симптом їх відомого незадоволення тодішніми представницькими режимами, які сприяли формуванню “нової (як на той час – *авт.*) політичної олігархії псевдообранців народу, присутність яких біля влади нічого не дає масам” [8]. Наведені оціночні положення С.А. Котляревського та інших вчених тієї доби щодо інституту референдуму дозволяють стверджувати про їх дещо ідеалістичні підходи до цього виду народовладдя. Адже в умовах Австро-Угорської та Російської імперій, де викладали українські правознавці проведення референдумів було не можливим із низки причин.

За радянської доби уявлення про сутність і зміст інституту референдуму сформувалося лише в 40-х роках XX ст., після прийняття Конституції СРСР в 1936 році та конституцій союзних республік в наступні роки, включно з Конституцією Української РСР 1937 року, котрі вперше об'єктивували

цей вид народовладдя. До цього часу референдуми характеризувалися радянськими правознавцями як інститути буржуазного суспільства, неприйнятні для радянської держави. З часом, починаючи з другої половини ХХ ст. інститут референдуму СРСР (потенціал місцевих референдумів у колишньому СРСР не брався до уваги) утвердився як важлива ідеологічна складова доктрини радянської соціалістичної демократії, що загалом сприяла його правовим дослідженням спочатку в СРСР, а надалі й у соціалістичних державах (Польща, СФРЮ, НДР, Угорщина, Чехословаччина і ін.) [9].

Розвиваючи положення пункту “д” ст. 49 Конституції СРСР 1936 р. академік І.П. Трайнін одним із перших у колишньому СРСР запропонував визначення інституту референдуму. Під ним він пропонував розуміти «форму забезпечення права народу відхиляти закони, прийняті народним представництвом через голосування» [10]. Запропоноване І. П. Трайніним визначення категорії “референдум” вбачається дещо однобоким, оскільки обмежує цей вид народовладдя лише скасуванням уже чинних законів. До того ж, формулювання «відхиляти закони, прийняті народним представництвом» виглядає як спонування до невиконання чинних законів і протиставлення безпосередньої демократії представницькій, що вказує на абстрактність уявлень тогочасних радянських дослідників про сутність і зміст інституту референдуму.

Лише після II світової війни радянські правознавці Г.В. Барабашова, Л.А. Григоряна, В.А. Дорогін, В.Т. Кабишева, В.Ф. Ко-

тока, В.Й. Лучина, О.Г. Мурашина, Р.А. Сафарова, Ю.І. Скуратова, М.П. Фарберова, М.В. Цвіка, М.П. Чудакова й ін. почали системно досліджувати інститут референдуму, його юридичні властивості, а також потенціал використання в радянському державному будівництві.

Зокрема, В.А. Дорогін стверджував, що зміст референдуму “полягає в безпосередньому зверненні до виборців для вирішення законодавчого чи іншого питання. Сукупність норм, що регулюють безпосереднє звернення до виборців із законодавчих чи інших питань, становить державно-правовий інститут референдуму” [11]. Таким чином, саме В.А. Дорогін першим у радянській юридичній науці здійснив постановку питання про те, що референдум є інститутом державного права і визначив його як сукупність відповідних норм права, регулюючих порядок організації та проведення референдумів.

Пізніше, в 80-х роках минулого століття, розвиваючи думку про належність влади радянському народові, А.В. Міцкевич стверджував, що «всенародне голосування, або ж референдум, являє собою форму прийняття самим народом законодавчих актів». При цьому, на переконання правознавця, «акт референдуму є вираженням державної волі радянського народу в силу того, що вся влада в Радянській державі належить народу й є похідною від нього, що прийняття закону в порядку референдуму передбачається Конституцією СРСР і здійснюється в межах політичної, державної демократії. Держава організовує неухильне виконання закону, при-

йнятого безпосередньо народом» [12]. Тим самим, А.В. Міцкевич обґрунтував загальнодержавний референдум як форму правотворчості народу, альтернативну парламентській.

Вагомий вплив на розвиток досліджень інституту референдуму мала й монографія В.Ф. Котока “Референдум у системі соціалістичної демократії” (1964), в якій В.Ф. Коток визначав референдум, опитування і плебісцит, не вбачаючи у цих інститутах особливої різниці, як затвердження того чи іншого державного рішення шляхом народного голосування, надаючи йому остаточного і обов'язкового характеру [13]. Схожі положення відтворювалися й у роботах інших радянських правознавців, зокрема, В. Т. Кабишева, який вбачав можливим вирішення за допомогою референдуму питань прийняття та внесення суттєвих змін до радянських конституцій, виходу республік зі складу СРСР, розв'язання суперечливих питань між палатами Верховної Ради СРСР тощо [14].

Очевидно, що така термінологічна плутанина значною мірою зумовлювалася положеннями радянських конституцій про референдум як всенародне опитування громадян. І лише після прийняття Конституції СРСР 1977 р., яка в ст. 5 розмежувала поняття всенародне обговорення і всенародне голосування (референдум СРСР), необґрунтовані ототожнення інституту референдуму з іншими інститутами прямого народовладдя припинилися, що загалом позитивно вплинуло на дослідження референдумів. Так, на кінець 90-х років ХХ ст. В.В. Маклаков,

диференціювавши предмет і процедури референдумів, які мали місце у зарубіжних державах світу визначав, що референдум є голосуванням з приводу певного законопроекту, міжнародного договору чи адміністративного акта [15].

Важливими, як на нашу думку, є дослідження сутності та змісту інституту референдуму, які здійснювалися за радянської доби українськими правознавцями. Зокрема, О.Г. Мурашин, визначав референдум як важливий державно-правовий інститут безпосередньої демократії, що реалізує суверенітет народу через голосування за законопроекти та питання, які мають принципове значення для держави в цілому або для її окремих адміністративно-територіальних одиниць [16].

Надалі поняття інституту референдуму СРСР було унормоване у Законі СРСР “Про всенародне голосування (референдум СРСР)” від 27 грудня 1990 р. У ст. 1 цього Закону зазначалося, що в СРСР “народ здійснює державну владу як через Ради народних депутатів, так і безпосередньо, в тому числі й через референдум”, який є способом прийняття громадянами СРСР всенародним голосуванням законів СРСР та інших рішень з найбільш важливих питань державного життя [17]. Таким чином, закон про референдум СРСР розкрив сутність і зміст інституту референдуму як пріоритетної форми безпосередньої реалізації народом державної влади.

Проведення 17 березня 1991 р. першого та єдиного референдуму СРСР, ре-

зультати якого так і не упередили розвал радянської федерації [18], сприяло не тільки утворенню нових пострадянських республік, а й легітимізації їх незалежності, а часто й конституцій та конституційних актів, на загальнодержавних референдумах. Зазначені події стимулювали теоретико-методологічне та нормопроектне забезпечення інституту загальнодержавного референдуму в Російській Федерації, Україні, Білорусі та низці інших республік, які входили до складу колишнього СРСР.

Так, в Україні проведенню першого всеукраїнського референдуму та започаткуванню відповідних наукових розробок передувало прийняття 3 липня 1991 року її парламентом Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» [19]. Цей Закон відіграв доленосне значення для законодавчого забезпечення всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року на якому 90,3% українців підтримали Акт проголошення незалежності України.

Після проведення ж всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 р. відповідні наукові дослідження юридичної природи інституту всеукраїнського референдуму почали здійснюватися в роботах Ю.Г. Барабаша, С.В. Дерев'янка, Л.Т. Кривенко, М.В. Оніщука, М.П. Орзіха, В.Ф. Погорілка, М.І. Ставнійчук, О.Ю. Тодики, Ю.М. Тодики, В.Л. Федоренка, О.Ф. Фрицького, В.М. Шаповала, М.В. Цвіка, А.О. Янчука й ін. Зокрема, на думку М.В. Цвіка, під референдумом слід розуміти затвердження проектів нормативних актів, інших важливих рішень загальнодержавного

або місцевого значення шляхом народного голосування [20].

Інший відомий правознавець Ю.М. Тодика вважав, що термін референдум означає голосування виборців, через яке приймається державне рішення, чи рішення в сфері самоврядування [21] і пропонував визначати референдум як політичний і правовий інститут, спрямований на розв'язання кардинальних проблем загальнонаціонального і місцевого значення [22]. Ця ж позиція Ю.М. Тодики наводиться й у більш пізніх роботах вченого [23].

У першій в Україні монографії, присвяченій референдумам «Референдуми в Україні: історія та сучасність» (2000) В.Ф. Погорілко і В.Л. Федоренко визначили референдум як пріоритетну форму безпосередньої демократії, зміст якої полягає в прийнятті громадянами України нормативних положень Конституції, законів та інших найважливіших рішень загальнодержавного та місцевого значення шляхом голосування [24]. Це ж визначення відстоюється правознавцями і у першому навчальному посібнику з виборчого права України [25].

У колективній монографії Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України “Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії та практики” (2001) Л.Т. Кривенко відзначала, що поняття всеукраїнського референдуму неодмінно має включати, крім традиційних складових, по-перше, елемент, що втілює іманентність, органічність, нерозривність референдуму з суверенітетом

народу, здійсненню безпосередньо народом влади, що йому належить. По-друге, враховуючи, що світовий досвід, в тому числі новітнього часу, представляє референдум також в іншому розумінні – як спосіб політичного маніпулювання, поняття референдуму має включати такий елемент, як необхідність додержання в процесі організації, проведення та реалізації результатів референдуму всіх умов, закріплених Конституцією та законами [26].

У першому в Україні навчальному посібнику з референдного права В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко обґрунтовують, що визначення терміну “референдум” обов'язково повинно розкривати зміст цієї форми безпосередньої демократії і визначати її кваліфікуючі формально-юридичні ознаки з урахуванням таких положень: по-перше, референдум є однією з пріоритетних форм безпосередньої демократії, яка дає змогу трансформувати волю народу в державну; по-друге, референдум є самостійним інститутом конституційного права України; по-третє, зміст референдуму визначається окремими положеннями Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів загальнодержавного та місцевого значення; по-четверте, потенційними учасниками референдуму є громадяни України, наділені правом голосу (виборчий корпус України); по-п'яте, за формою проведення референдум є всенародним голосуванням і не може ототожнюватися з народними обговореннями чи опитуванням населення; по-шосте, рішення референдуму носять імперативний характер, не вимагають

санкціонування з боку будь-якого державного органу і є обов'язковими для виконання, у випадку визнання всеукраїнського референдуму легітимним, на всій території України, їх зміна чи скасування здійснюються виключно шляхом проведення нового референдуму згідно з чинним законодавством; по-сьоме, референдум вважається легітимним виключно за умови дотримання чинного законодавства України на всіх стадіях референдного процесу [27]. Це ж положення відстоюється В. Л. Федоренком і в його більш пізніх роботах [28].

Безперечно, наведені та інші дослідження інституту всеукраїнського референдуму, в поєднанні з нормативними положеннями Конституції та Закону «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р., дозволяють сформулювати комплексні теоретико-методологічні підходи щодо пізнання його сутності та змісту. Результати відповідних досліджень дозволяють розуміти під інститутом всеукраїнського референдуму форму безпосередньої правотворчості Українського народу; пріоритетну форму (інститут) безпосередньої демократії для якої властивий особливий конституційно-правовий режим референдної демократії [29]; спосіб прийняття громадянами України шляхом голосування законів і інших рішень загальнодержавного значення; [30] форму безпосередньої реалізації народного суверенітету та легітимізації найбільш важливих для суспільства та держави рішень, який набуває важливого значення в умовах трансформації державотворчих і правотвор-

чих процесів [31]; форму запобігання та розв'язання державно правових конфліктів; [32] процедурно-процесуальний механізм реалізації конституційного права громадян України на участь у всеукраїнському референдумі [33] *etc.* Усі наведені концептуальні підходи щодо юридичної природи інституту всеукраїнського референдуму мають свій сенс.

Разом із тим, більшість із наведених юридичних характеристик всеукраїнського референдуму є похідними від сутності та змісту інституту всеукраїнського референдуму в його об'єктивному значенні. Очевидно, що інститут всеукраїнського референдуму, будучи важливим структурним елементом багатоаспектної системи конституційного права України [34], не лише займає відповідне місце в галузевій системі права, а й знаходить своє логічне продовження в конституційній правотворчій і правозастосовній практиці. Водночас, донині інститут всеукраїнського референдуму, його призначення в системі конституційного права, внутрішня побудо-

ва та юридичні властивості структурних елементів, а також шляхи і напрямки удосконалення чинного законодавства, унормовуючого інститут всеукраїнського референдуму, не отримали належної уваги українських правознавців.

Очевидно, що нині питання детермінації інституту всеукраїнського референдуму набуває не лише теоретичного, а й практично-прикладного значення щодо удосконалення чинного законодавства про всеукраїнський референдум. Як відомо 5 червня 2009 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про всеукраїнський референдум», поданий народними депутатами О.В. Лавриновичем і С.В. Олійником (вх. № 1374). Разом із тим, цей закон був заветований Президентом України і в листопаді 2009 р. Верховна Рада України не змогла подолати вето глави держави. Очевидно, що наступного 2010 року відповідні законопроектні роботи поновляється, що обумовлює витребуваність досліджень юридичної природи інституту всеукраїнського референдуму.

Література:

1. Дюнан А. Народное законодательство в Швейцарии. Исторический обзор. - С.Пб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1896. – С. 19.
2. Погорілко В. Ф. Референдне право України : навч. посіб. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. – К. : Вид-во «Ліра-К», 2006. – С. 89.
3. Словник іншомовних слів [уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. – К. : Наукова думка, 2000. – С. 500.
4. Матвеева Т. Референдумы - образ жизни швейцарцев // Международная жизнь. - 1995. - № 9. - С.86-92.
5. Королева-Борсоди Н. В. Основы конституционного права Швейцарии : учеб.-метод. пособ. / Н. В. Королева-Борсоди. – К. : «Юстиниан», 2009. – С. 189.
6. Руссо Ж.-Ж. Трактаты / Ж.-Ж. Руссо; изд. подгот. В. С. Алексеев-Попов, Ю. М. Лотман, В. А. Полторацкий, Л. Д. Хаютин. – М. : Изд-во «Наука», 1969. – Руссо. - С. 178.

7. *Ориу М.* Основы публичного права; перевод. с франц. под ред. Е. Пашуканиса и Н. Челябинова; предисловие к русскому изданию Е. Пашуканиса. – М.: Изд-во Коммунистической академии, 1929. – С. 631-633.
8. *Котляревский С. А.* Конституционное государство. Юридические предпосылки русских Основных Законов / Под редакцией и с пред. В. А. Томсинова. – М., 2004. – С. 36.
9. Правотворчество в СССР / Под ред. А. В. Мицкевича. – М.: «Юридическая литература», 1974. – С. 122.; *Сабо И.* Социалистическое право / И. Сабо; пер. с венгер.; под ред. В. А. Туманова. – М.: Изд-во «Прогресс», 1964. – С. 127-131. та ін.
10. *Трайнин И. П.* О непосредственном народном законодательстве в капиталистических странах // Советское государство и право. - 1937. - № 1-2. – С. 100.
11. *Дорогин В. А.* Суверенитет в советском государственном праве / Под ред. чл.-кор. АН СССР М. Аджанова. - М.: Тип. ВПШ при ЦК ВКП(б), 1948. – С. 199.
12. Правотворчество в СССР / Под ред. А. В. Мицкевича. – М.: «Юридическая литература», 1974. – С. 121.
13. *Коток В. Ф.* Референдум в системе социалистической демократии. - М.: Наука, 1964. – С. 164.
14. *Кабышев В. Т.* Прямое народовластие в социалистическом государстве. - Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1974. – С. 120-121.
15. *Маклаков В. В.* Избирательное право и избирательные системы буржуазных и развивающихся стран: Учебн. Пособие. – М.: ВЮЗИ, 1987. - С. 56.
16. *Мурашин А. Г.* Непосредственное народовластие в системе социалистического самоуправления народа. - К.: Выща школа Головное изд-во, 1989. – С. 46.
17. Закон СССР о всенародном голосовании (референдуме СССР) от 27 декабря 1990 года // Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. – 1990. – № 1. – Ст. 10.
18. *Погорілко В. Ф.* Референдуми в Україні: історія та сучасність : монограф. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко; за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2000. – С. 15-16.
19. Про всеукраїнський та місцеві референдуми : Закон України від 3 липня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 33. – Ст. 443.
20. Конституційне право України : [підруч. для студ. юрид. вузів / за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодика]. – К.: Український центр правничих студій, 1999. – С. 168.
21. *Тодика Ю. М.* Конституція України: проблеми теорії і практики : монограф. / Ю. М. Тодика. – Х.: Факт, 2000. – С. 537.
22. Конституційне право України : [підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Ю. М. Тодика, В. С. Журавського]. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2002. – С. 284.
23. Конституційне право України : [підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша]. – Х.: Право, 2008. – С. 224.
24. *Погорілко В. Ф.* Референдуми в Україні: історія та сучасність : монограф. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко; за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2000. – С. 41.

25. Виборче право України : навч. посіб. / [за заг. ред. В. Ф. Погорілка, М. І. Ставнійчук]. – К. : Парламентське вид-во, 2003. – С. 146.
26. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-ї річниці незалежності України. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 95-96.
27. Погорілка В. Ф. Референдне право України : навч. посіб. / В. Ф. Погорілка, В. Л. Федоренко. – К. : Вид-во «Ліра-К», 2006. – С. 95-96.
28. Конституційне право України : акад. курс : підруч. : у 2 т. / [за заг. ред. Ю. С. Шемшученка]. – К. : ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2008. – Т. 2. – С. 211-212.
29. *Оніщук М.В.* Категорія «референдна демократія» в конституційному праві України // *Право України.* - №11. – 2007. – С. 3-10.; *Оніщук М. В.* Конституційні основи референдної демократії в Україні: проблеми теорії та методології // *Бюлетень Міністерства юстиції України.* – 2009. - № 12. – С. 5-16. та ін.
30. Про всеукраїнський та місцеві референдуми : Закон України від 3 липня 1991 року // *Відомості Верховної Ради України.* – 1991. – № 33. – Ст. 443.; *Совгіря О. В.* Конституційне право України : навч. посіб. / О. В. Совгіря, Н. Г. Шукліна. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – С. 293.
31. *Тодика О. Ю.* Народовладдя на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства / О. Ю. Тодика. – Х. : Право, 2007. – 480 с.
32. *Барабаш Ю. Г.* Державно-правові конфлікти на сучасному етапі державотворення: конституційно-правовий аспект : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. / Юрій Григорович Барабаш. – Х., 2009. – С. 274-289.
33. *Янчук А. О.* Проведення референдумів в Україні (конституційно-правові аспекти): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Інститут законодавства Верховної Ради України. — К., 2009. — 20 с.
34. *Федоренко В. Л.* Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти : монограф. / В. Л. Федоренко. – К. : Ліра-К, 2009. – 580 с.

ОТНОСИТЕЛЬНО ОПРЕДЕЛЕНИЯ ИНСТИТУТА ВСЕУКРАИНСКОГО РЕФЕРЕНДУМА

Анотація

Статья посвящена проблемам детерминации категории «институт всеукраинского референдума». Исследуется становление и развитие теоретико-методологических подходов украинских и зарубежных ученых касательно определения всеукраинского референдума. Осуществляется постановка проблемы о признании института всеукраинского референдума важной составляющей системы конституционного права Украины и выявлении его юридических свойств.

Ключевые слова: референдум, всеукраинский референдум, институт референдума, система конституционного права Украины.